

MONOSTORI IMRE

Az elfogadás kínjai

Egy fejezet a Németh László-recepció történetéből
(1956–1960)

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

POLITIKA ÉS KULTÚRA

A forradalom után az új kommunista rezsim kulturális politikájában lényeges változások mentek végbe. Egyfelől enyhültek a korábbi diktatúra nyomásai, valamelyest szabadabbá vált a szellemi világ, másfelől viszont megmaradt a szigorú ellenőrzések rendszere a kulturális élet valamennyi területén. Ez a kettősség természetesen meglátszott a mindennapokban: számos esetben keletkezett bizonytalanság a rendszer működtetőinél, illetve számos kiskapu nyílt meg bizonyos pontokon, s rendkívüli módon elharapózott a bürokrácia, az aktatologatás, a döntések meghozatala. Az irodalmi és a vele rokon folyóiratok viszont látványos módon megszorodtak 1956 után, s ez a tény valódi értelmet is hordozott: színesebbé, érdekesebbé, nem egy esetben „népfrontosabbá” változott a struktúra. A Nagyvilág már 1956-ban megszületett, majd jöttek a többiek: 1957-ben az Élet és Irodalom című hetilap és a Kortárs folyóirat, 1958-ban a Valóság és a pécsi Jelenkor, 1961-ben az Új Írás, majd 1963-ban a Kritika.

Németh László személyes életében negatív változást is hozott az ötvenes évek közepe, ekkor diagnosztizálták ugyanis nála a két évtized múlva végzetessé váló érrendszeri betegséget. Innentől kezdve viszont még nagyobb erőfeszítéssel igyekezett megfelelni saját írói terveinek. A *Galilei* körüli huzavonák, majd a dráma bemutatója s közvetlen utána a forradalom eseményei és az ezekben való aktív részvétel kimerítették, s a balatonfüredi szívkórházba vonult gyógykezelésre. Hamarosan azonban szembe kellett néznie élete egyik legnagyobb erkölcsi dilemmájával: a Kossuth-díjjal. 1957. február 13-án erről így írt Basch Lórántnak. „Ha [...] kész helyzet elé állítanak, nem utasítom vissza, vakmerő dolog volna, s úgy érzem, bármennyire is kívánja mindenki, hogy valami nyakszegecs dolgot kövessék el; az én kötelességem most, hogy egy-két művet még befejezzem.”¹

Alig telt el egy hónap a Kossuth-díjak kiosztása után (az indoklás szerint elsősorban a *Galilei* és az *Égető Eszter* című műveikért kapta), a Népszabadság részleteket közölt Palmiro Togliatti olasz kommunista pártfőtitkár „elméleti” írásából a magyar írók 1956-os szereplésével kapcsolatban.² Németh László szereplését, az *Emelkedő nemzet* című cikke éberségét és figyelmeztetéseit „értékesnek” és „világosnak” minősíti az olasz pártvezető; ugyanakkor élesen támad is, amikor arról ír, hogy Németh a cikk elején a Horthy-rendszert igazolja, s itt egy „fasiszta rendszernek kispolgárok használatára való szokásos álcázásáról” van szó.³ Az ősz folyamán Kállai Gyula – ekkor művelődésügyi miniszter – pedig azt írta egyik újságcikkében⁴ (mintegy üzenve a magyar értelmiség erre kapható részének), hogy „Németh Lászlót éppen most kell bírálni, amikor pozitív irányban kezd fejlődni”. Rá kell mutatni arra, hogy „még ma is megtalálhatók a régi, helytelen nézeteinek a maradványai”. Segíteni kell őt abban, hogy „minél előbb megszabaduljon tőlük”. (Látni fogjuk, hogy a szellemi téren mozgó, párthoz hű, illetve a párbeszédet akaró kritikusok – akár e figyelmeztetés nélkül is – megértették a helyzetüket és feladatukat ezzel kapcsolatban.)

AZ ÉGETŐ ESZTER SIKERE

Az 1956-os, '57-es és '58-as esztendőik összességében nem szűkölködtek a Németh László-könyvek kiadása tekintetében. 1957-ben megjelent az *Égető Eszter* második kiadása (az első, tétova ki-

Részlet egy készülő könyvből.

adás még a forradalom előtt), a *Történelmi drámák* két kötetének második kiadása (az első kiadás még 1956-ban megjelent), a *Gyász* második kiadása, az *Iszony* új kiadása, majd 1958-ban a *Társadalmi drámák* két kötete.

Az *Égető Eszter* – Németh László talán legszeretettebb regénye, az olvasók között is az – valamelyest már ismerős lehetett: a Válasz és a Csillag számos részletét közölte 1948-ban, '49-ben, illetve '56-ban. Igazából azonban a második kiadás keltette fel a kritika figyelmét, illetve teremtette meg a kritikai átláthatóságot.

Vekerdi László az akkor még negyedéves periodika, az (1955-ben született) Alföld lapjain elemezte és méltatta a regényt.⁵ (Azóta is ez az írás az egyik legszebb és legszakyszerűbb munka erről a könyvről.) Vekerdi először bemutatja a regényt, és „elmeséli” a történetet, majd kiterjeszti a vizsgálódás szemhatárát: a mű történelmi rétegeztségét hozza közel: milyen volt az ország és a társadalom történelmi távlatban és helyileg, Csomorkányon (azaz Hódmezővásárhelyen). Kiemeli, hogy páratlan hely- és emberismeret húzódik meg Németh regényében; maga a metaforikus fogalom, a „csomorkányizmus” szelídebb megítélés alá esik az elemzésben, mint majd a későbbi kritikákban. Mert hiszen ez a vidéki magyar értelmiségi betegség sok szépet és igazat is magában rejtett, rejt. Ez a jelenség a sok „pihent ész” nem egészen hiábavaló megnyilvánulása. „Szabad ilyennek lenni? Bizonyára, mert a »csomorkányizmus« önmagán kívül senkinek se árt.” Vekerdi László rámutatott arra is, hogy bővülő körökben jönnek elő Németh regényeiben a témák (*Gyász*, *Iszony*, *Égető Eszter*): egyre nagyobb sugarú körben fogják be fókuszukba a társadalmat és az egyént. Külön elemzés tárgya ebben a kritikai esszében Németh László regényírói mondatszerkezete. A nagy alapformák: Krúdy, majd Móricz s harmadiknak Németh. Végül Vekerdi azt írja, hogy az *Égető Eszter* megjelenése: ünnep.

Ugyanebben az Alföld-számban még egy kritika olvasható a regényről: Tóth Béla írása.⁶ Ő is központi gondolatnak tekinti a „csomorkányizmust”, Ady magyar ugarához hasonlítja. *Égető Eszter* regénybeli szerepét kiterjeszti és „társadalmasítja”: az egész országnak is szüksége lenne erre a közösségi magatartásra. Sőt, ez a Németh László-i eszme „világgyógyító” érvényű. A regény szerkezete tökéletes, ki van számítva a szimmetria és az egyensúly, maga a mű pedig egyesíti a legjobb magyar regényírói hagyományokat.

Mondhatni, természetes módon, hamar megjelent az ideológiai indíttatású bírálat is, ugyanis a Társadalmi Szemle szerkesztősége is bekapcsolódott a diskurzusba.⁷ A közölt terjedelmes (nemegyszer nyakatekert) írás nem rejti véka alá célzatos mivoltát: abból indul ki, hogy a marxista kritika elbizonytalanodott Németh Lászlóval szemben. Ennek oka pedig az, hogy 1956-os szereplése, kiállása a szocializmus mellett sokakat megzavart: hol fel-, hol pedig aláértékelik. Forgács László, e szóban forgó tanulmány szerzője meglepő kijelentéseket tesz. Például azt, hogy Németh László egyik regénye sem bizonyult maradandó, teljes sikernek, mert mindig lerontotta őket az erős gondolatiság, nemegyszer a spekuláció. Ezek a művek esszéregények: nála „egy leszűkített társadalmiszemlélet harmonizál az egyoldalúan gondolati ábrázolással”. Téves társadalmiszemlélete megakadályozza a regényíró kiteljesedését. Mivel Németh tájékozatlan a marxizmusban, az *Égető Eszter* világa is bizonytalan: „Naiv alakba öltöztetett *romantikus antikapitalizmus*.” Harmadikutas világnézet ez, Németh László ebben a világban él ma is. Pedig ezt az ideológiát a „mélymagyar” szemlélettel együtt megcáfolta már a történelem. Némethnek új válaszai nincsenek, habár... Habár ebben a regényében megjelenik a belülről leleplezés, tehát eredményei is vannak ennek az írói, gondolkodói drámának: „az az eszmei önbírálat, amelyre Németh e művében elég erősnek mutatkozott: írói kiteljesedéshez vezetett”. Szelíden megmosolyogja egykori nagy ideáit s hőseit. *Égető Eszter* alakja valamennyi Németh-regény asszonyalakjánál különb. „Eszter sorsának, lelke »beéréseinek« rajzában az író önnön tegnapsirató nosztalgiai fölött mondja ki az ítéletet...” Jóllehet *Eszter* még nem a szocialista világnézet képviselője. Végül egy tanácsba forduló jóslás az eszmei tisztázgatás végén: ha Németh László „a szocializmusba fejlődő magyar társadalmi valóság mélyben munkáló valóságirányait akarja a gondolat »villámfényénél« átvilágítani – ezen az úton fog továbbhaladni, és odahagyja történelem cáfolta eszmeörökét...”

A kolozsvári Korunk méltatása sem mentes az ideologizálástól, de alapvetően mégis a regény művészi és eszmei értékeit méltatja.⁸ Két bekezdést idézünk belőle: „Az *Égető Eszter* írója már nem kívülálló szemlélője a történéseknek. Már nem is szemlélő: nemcsak érzelmileg vagy szellemileg, hanem tényleges szereplőként részese a cselekménynek... S ha nem is ad egyértelmű, határozott vá-

laszt a felvetett kérdésekre, a kérdések visszhangjából kibontakozik a válasz, a bonyodalmak és a viták irányt jeleznek. Már nemcsak érezzük, hogy »változtatni kell«: az író ezt ki is mondja, kimondatja regénye hősnőjével, Eszterrel. [...] Németh László regénye korrajz, mély pszichológia, kultúr-történeti tanulmány, s minden sokoldalúságával töretlen vonalú, egységes, hatalmas elbeszélés. Lassú lejtésű, dallamos, cizellált mondatai, plasztikus képei, élesen kirajzolt és tökéletesen árnyalt jellemei minden mesterkéeltségtől mentes meseszövése révén – a nagy gondolatgazdagság és a sok intellektuális kitérő ellenére is – elevenen lüktető olvasmány.”

Néhány évvel később a müncheni Új Látóhatárban tette közzé elemzését a regényről Kerényi Magda.⁹ Ez a dolgozat (a Vekerdie mellett) az egyik legjobb írás az *Égető Eszter*ről. A szerző rendkívüli alapossággal és műgonddal szól a műről, elhelyezve azt a magyar regényfejlődés történetében. Fő gondolatmenete, hogy az *Égető Eszter* egyszerre nagy nőregény, tehát a legszemélyesebb vallomás, ugyanakkor történelmi regény a maga szociografikus hitelességével, a magyar társadalomtörténet jelentős, forrásértékű kalauza. Kerényi Magda (Kerényi Károly felesége) nagy figyelemmel mutatja be a szereplőket, külön Méhes Zoltán tanár urat. Arról szól, hogy számos önéletrajzi elemet is tartalmaz a regény, megvan a személyes hitele. Értékes és szép fejezete e dolgozatnak Kárász Nelli és *Égető Eszter* párhuzamba állítása, a kétféle princípium: Artemisz, illetve Démétér mítoszának újraértelmezése. A tanulmány szerző foglalkozik Németh László regényepöitikájának fontosabb elemeivel, realizmuselméletével, elemzi időszemléletét s a regény nyelvezetét. Hosszasan vizsgálja Eszter karakterét, helyzeteit, lehetőségeit, szellemiségét, alakjának etikai tartalmát. Végül lerója tiszteletét az iránt a magyar író iránt, aki „talán a legtöbbet menti át művével korunk magyarságából”.

VITA A MAGYAR MŰHELY KÖRÜL 1957–58-BAN

Németh László gondolatvilágában és alkotói műhelyében már régebb óta formálódott egy őt sokat foglalkoztató szellemi-irodalmi-művészi probléma: a magyar irodalom keretein belül kialakulhat-e egy olyan szellemi áramlat, „műhely”, amely Bartók Béla nagy zenei példájának párhuzamaként ki tudná alakítani a „keleti lélekből” (valójában a „mélymagyarságból”) táplálkozó, ugyanakkor a nyugati modernség eszközeivel megformált, létrehozott új magyar lírát. A még 1956 nyarán írt *Magyar műhely* című esszéje az első számával 1957 szeptemberében jelentkező *Kortársban* jelent meg. Hamarosan érkeztek a kritikai reflexiók.

Az *Élet és Irodalom* adott hírt elsőként az új folyóiratról, és nem siklott el Németh László tanulmánya felett: a Németh-életmű marxista igényű bírálatára hívott fel.¹⁰ „Amennyire helyeselhető – írja a cikk szerzője –, hogy Németh László írásai – és nemcsak az íróé, a gondolkodóé is – hosszú idő után napvilágot látnak, [...] annyira sürgető is a feladat, hogy filozófusaink, irodalomtörténészeink a marxista tudomány alaposságával lássanak hozzá az író nem lebecsülendő vonzerejű műveinek bírálatához.”

A hozzászólások alaphangját az akkortájt a marxista ideológia egyik előműhelyének számító *Tiszatáj* adta meg Kiss Lajos és Szabolcsi Gábor cikkeivel. Az előbbi mai irodalmunk néhány kérdéséről érkezett, lenini és zsdanovi tételeket kérve számon a magyar kritikán. Például amiatt, hogy „mind ez ideig válasz nélkül hagytuk Németh Lászlónak az új magyar irodalmi műhely kialakítására meghirdetett programját”. Vitakozni kell vele, mert új irányvonalként elfogadhatatlan. „E műhelygondolat célja – fejtegette Kiss Lajos – a nemzet »örök« szellemi és lelki adottságainak megőrzése és mintegy örök kiteljesítése [...] Az új magyar irodalom forradalmi problematikája mint közeli hagyomány közömbös e műhely számára.” Ha mégis létrejön irodalmunk „bartóki szintézise”, irodalmunk forradalmi hagyományait fogja folytatni, nem pedig a „keleti lélek” és „nyugati módszer” szintézise lesz.¹¹

A következő *Tiszatáj*-számban Szabolcsi Gábor szólott hozzá a „magyar műhely” kérdéshez.¹² Németh Lászlóval vitázni kell – szögezte le –, de nem elég csak egy-egy tételével szembeszállni: egész szemléletmódját kell vita tárgyává tenni. Például azt, hogy miért olvas ki mást a magyar történelemből és irodalomtörténetből, mint ami a marxista álláspont. Németh lebecsüli a magyar irodalom munkásmozgalmi hagyományait, s a „műhelyek” sorában nem említi a szocialista, a forradalmi gyökerűeket. Nem a kulturális műhelyek, hanem az osztályharc a fontos ma Európa számára.

A vita és a támadások folytatása már a népi írók ellen hozott MSZMP-határozat ideológiai hullámaiba torkollott bele, s áttevődött az ominózus Németh-tanulmányt közlő Kortárs lapjaira.

Diószegi András a fiatal magyar költőnemzedék lehetséges programjairól szólva vetette el a Németh-féle műhely-koncepciót, mondván, hogy ennek a nemzedéknek egy tágasabb igényű programra van szüksége. Félő továbbá, hogy ez a „bartóki modell” beszűkítené a költészet lehetőségeit, a költők modorossá, utánozókká válnának. A helyes, a követendő út a fiatal költőnemzedék számára a „bartóki szintézis” helyett a „forradalmi szintézis: ez lehetne új, modern szocialista líránk programja”.¹³

Koczkás Sándor hozzászólását a júliusi Kortárs közölte.¹⁴ Azt állítja, hogy ez a „műhely” nem a szocialista valóság köre, ebbe tehát nem szabad a fiatalokat bevonni. Németh László példái polgári magatartást és ideológiát sugallnak, a rossz közérzetet testesítik meg. Azokét, akik nem tudnak beilleszkedni a szocialista közéletbe, kultúrába, irodalomba. Ez a koncepció egy újabb „harmadik út” Némethnél: műhely a szocialista és a burzsoá kultúra között. Ez a műhely – lényege szerint – „konzerválná a burzsoá kultúrát”.

A szeptemberi Kortárs különös erővel sugallta a népi írók ideológiai eltávolításának és a Németh László-i „magyar műhely” elv tévutasságának egy törő fakadását. Itt jelent meg K. Nagy Magda írása,¹⁵ amely újra fölerősítette a népi írókról szóló párthatározat szellemét, benne a Némethet elítélő passzusokat. Ugyanebben a lapszámban közlik Vámos Ferenc tanulmányát¹⁶ arról, hogy a paraszti szellemi örökség nem az irodalomban vagy a zenében, hanem az építészetben jelent meg először (Lechner Ödön és Lajta Béla). Ezek után lettek csak képviselői ennek az irányzatnak Bartókék. A népi írók törekvése e téren ehhez képest pusztán „a provinciális felé tartó nagyot-akaráás volt”. Németh László „magyar műhely” és „Bartók-modell” koncepciója leszűkítés: ő csak az irodalomra, ezen belül is csak a lírára vonatkoztatta, holott ennél sokkal szélesebb szellemi körben érvényes volt.

Volt azonban olyan szakértő, gondolkodó is, aki megértette a „bartóki modell” lényegét, s ennek tudatában nyilatkozott meg: Cs. Szabó László a Rómában megjelenő Katolikus Szemle hasábjain.¹⁷ Szellemesen és a Németh-koncepció kritikájában is a lényegre mutatón: „Németh László program-adása – emelte ki Cs. Szabó – a fiatalok számára magyarabb is, rokonszenvesebb is, irodalmibb is, mint az ún. marxista »forradalmi szintézis«, amely az ősi, népi, keleti elemek s a modern nyugati kísérletek dialektikájából kellő világnézeti kozmetikával a levitézlett szocialista realizmust akarja életre villanyozni, még csak nem is új cégér alatt. De akármilyen szép is Németh László javaslata, a bartóki nagy szintézis irodalmi változatának a megteremtéséhez nagyon sok minden hiányzik a mai Magyarországon. Mindenekelőtt Bartók lángelméje. Aztán hiányzik a fiatalok mozgási szabadsága Keleten és Nyugaton, hogy a nyugati valóság ne váljék festett éggé, gyerekes mítosszá a képzeletükben. S hiányzik az összeolvasztásra szánt keleti és nyugati elemek eredeti frissessége is. [...] Nyugaton pedig a kísérleti módszerekhez hiányoznak a hitelesítő lángelmék [...]”

A TÖRTÉNETI DRÁMÁK (1956) FOGADTATÁSA

A *Történeti drámák* két kötete összesen nyolc színdarabot tartalmazott (*VII. Gergely, Husz János, Galilei, II. József, Apáczai, Eklézsia-megkövetés, Petőfi Mezőberényben, Széchenyi*). Nem kevés figyelem és hozzáértés kellett a kritikusoknak, ha érdemben szólni kívántak az összképről. Nem is sokan vágtak bele a nagy feladatba, akik viszont vállalkoztak erre, azok az alapvető összefüggéseket keresték, s próbálták összhangba hozni a műveket a Németh László-i világgéppel, világlátással.

Nagy Péter először újságcikket írt a kötetekről, majd hosszabb tanulmányt szentelt a kérdéskörnek.¹⁸ Az újságcikkben azt írta, hogy ezek a drámák gondolatiságukban igen értékesek, azonban mint színpadi művek nem eléggé dinamikusak, sőt inkább statikusak. Mindegyik főhős elbukik, mivel mindegyikük túlságosan elől jár saját korában. E megállapítások után a cikkíró aktualizál, és igazságot próbál szolgáltatni az íróknak: micsoda „tragikus félreértés kárhoztatta némaságra hosszú évek során át a művész Németh Lászlót, s tartotta távol a színpadtól a drámaíróit!”. Ennek a „távol tartásnak” is következménye a gyakorlatlanság, a színpadidegenség, ami meglátszik e drámák szerkezetén: nem tudnak az igazi tragédiák magasába emelkedni, mivel nincs megfelelő ellenérő velük szemben. Ezek a nagy történelmi hősök magukra hagyottan állnak, s hiányzik mellőlük a nagy

női alak. Mégis: ezeknek a történelmi drámáknak fontos szerepük van a tömegek művelésében: a most formálódó irodalmi köztudat kialakításában nélkülözhetetlenek. Az említett tanulmányában Nagy Péter több más részletre is kitért, és pozitívabbnak ítélte meg az összképet. Kiemelte például, hogy bár rendkívül feketére festi az író hőseinek sorsát, szemlélete mégsem pesszimista, hiszen az elbukott sorsok a nemzet és az emberiség javát szolgálják. Ezek a drámák „az évtized legjelentősebb színművei közül valók, sorozatuk pedig a legnagyobb drámai tett, amelyet magyar írók az években az években a javára írhatunk”.

Más nézőpontból, és még inkább aktuálpolitikai éssel közelített a témához a Londonban kiadott (Faludy György szerkesztésében működő) Irodalmi Újságban Márton László.¹⁹ Annak magyarázatára helyezi a hangsúlyt, miért volt kellemetlen a magyarországi politikának Németh László drámaírói művészete: mindegyik drámája ugyanarról az erkölcsi és politikai kérdéstről szól: az igazság morális erejéről. A Moszkvából diktált kulturális politika viszont nem szerette ezt. Ezek a drámahősök vagy nem járják végig saját útjukat, vagy pedig pusztulniuk kell. Mindkét végső forma tragikus. Az új uralkodó elit most megpróbálja kisajátítani Németh Lászlót: a forradalom mellett írt cikkét próbálják a maguk hasznára fordítani.

Különös vállalkozásként vetette össze a *Galileit* és Bertolt Brecht hasonló című drámáját Rényi Péter²⁰ (a Szabad Nép – Népszabadság belső munkatársa). Természetesen ideológiai töltetű ez az elemzés, s természetesen a „haladó” német író javára. Először a két Galilei színpadi megjelenését, karakterét, természetét veti egybe Rényi: Némethnél öreg, beteg, panaszkodó, Brechnél sokkal fiatalabb, lendületes, optimista. Némethnél magányos, Brechnél a nép körében forgolódó. Az ő „tudományos optimizmusa szorosan összefügg a társadalmi forradalommal, amelynek kezdete egybeesik és összefonódik a modern tudomány megszületésével”. Némethnél a főhős „morális-társadalmi problémája [...] magánprobléma. [...] Nem a népnek, nem a társadalomnak, nem tudóstársainak felelős, hanem kizárólag önmagának.” Brechnél a főszereplő a megtöretés után is aktív marad, Némethnél összeomlik. Németh László „objektíve” elítéli a megalkuvást, ám „szubjektíve” felmenti, megbocsátja. Brecht Galileije „az egyszer megalkudott értelmiség erkölcsi *megtisztulásának*, Németh Lászlóé a megalkuvó értelmiség erkölcsi *felmentésének* drámája”. Brecht kiabál, ordít, figyelmeztet, Németh megértést kér a megalkuvó vagy éppen ezen gondolkodó értelmiségi számára. Aligha kell külön elemezni ennek a különben alapos munkának a csúsztatásait, elfogult egyoldalúságait, mindenesetre a magyar forradalom után bő egy évvel erre a gondolatmenetre igencsak szüksége volt az új kommunista rezsimnek (miként az efféle bírálatra – láttuk – Kállai Gyula már 1957 őszen felhívta a figyelmet).

Nem hagyta szó nélkül ezt az egyoldalúságot Gellért Oszkár, aki ugyancsak a Nagyvilágban tette közzé Rényivel vitatkozó esszéjét.²¹ Rámutatott, hogy Rényi aktualizál: mai valóságunkat visszahelyezi a 17. század elejére, és ez nem érvényes párhuzam. Továbbá: „Rényi csak politikai-társadalmi egyoldalúsággal vizsgálja a két drámát, s mellőzi az esztétikai értékelést.” Gellért szerint igenis nagy mű Németh *Galileije*.

A legteljesebb és legmélyebb elemzést a *Történelmi drámák* két kötetéről Bori Imre tette közzé az újvidéki Hídban.²² Találó felütéssel kezdi írását: „Németh László helye és szerepe, jelentősége még tisztázatlan.” (Mármost a hivatalos politikai és kultúrpolitikai körökben – tehetjük hozzá.) Ideológiai, politikai szempontok szerint beszélnek róla évek óta, aki „hosszú éveken át agyonhallgatott író” volt. Ami a drámáit illeti: Németh mindegyikben önmagát keresi: „szerep és ember párharca dúl”. Valóban hősök az ő szereplői, olyanok, akik bele mernek tiporni a világba, s magának Németh Lászlónak is ez a beletiprás a legjellemzőbb tulajdonsága, s ez vitte oly sokszor „a vereség keserűségébe”. A kötetek két pillére a *VII. Gergely* és a *Galilei*. Mindkét főhős sorsa önvallomás: az első a tiszta szándék tragédiája, a második pedig válasz az elnyomóinak, akik nemegyszer próbálták kényszeríteni korábbi nézetei megtagadására. Husz János és bírái harcában az ortodoxia és az eretnokség csap össze, míg a *II. József* a jó szándék tragédiája (s a beteg Németh László reagálása). Aztán vannak még e kötetekben – szintén írói önképekként – „a buzgalmukban mértéktelen hősök”: Apáczai és (Misztótfalusi) Kis Miklós. Széchenyi keserű vallomásai szintén a Németh Lászlóié, éppen úgy kulcsdráma ez is, mint a *VII. Gergely* és a *Galilei*. Ami Bori szerint problematikus ezekben a drámákban: Németh nem tud objektíve rálátni a történelemre: „egyéni indulatokká válnak a népeket és világokat mozgató erők, nem sikerül felállítania a helyes viszonyt az egyéni indulat és a történelmi parancs kettősségében”. Ezek a hősök „csak akkor tudnak [...] életre kelni, amikor már elvesztet-

ték történelemformáló erejüket”. A *Petőfi Mezőberényben* nem Petőfi Sándor, hanem Németh László nagy dilemmája: Petőfi ugyanis éppen úgy tud hű lenni önmagához, hogy elmegy a csatatérre. A *Sámson* úgyszintén személyes, személy szerint átélt dilemmája a szerzőnek. Bori szerint ez az egész drámasorozat nagyszerű és fontos része Németh László írói munkásságának. Sőt: „a magyar irodalom egyik valódi irodalmi értékű, drámákban szegény korszakának legértékesebb termékeivel állunk szemben”.

A SZÉCHENYI RÖVID SZÍNPADI ÉLETE 1957-BEN

1957 májusában a Madách Kamaraszínházban a fiatal Ádám Ottó vitte színre az egyik legjobb drámaként számon tartott tragédiát. Mégpedig a szerző régóta kedvelt, nagy színészével, Tímár Józseffel a főszerepben. Ám csak néhány színházi beszámoló jelenhetett meg róla, ugyanis a „kultúrpolitika” kényes, 1956 leverését észbe juttató „áthallások” (bezártság, Bach-rendszer, üldöztetések, állami erőszakosságok stb.) miatt hamar levetette a színpadról. (Mindössze kilenc előadást élt meg, júniusban már nem játszották.) Így is emlékezetes színházi esemény maradt, a néhány előadás pedig nagy sikerrel ment.

A Film, Színház, Muzsika Demeter Imre beszámolóját hozta.²³ Jól mutat rá a Németh László-i dramaturgia itteni lényeges elemére: „a történelem *magában* Széchenyiben viharzik, mint ahogy a dráma is inkább *öbenne* dobol. [...] hiába mutat a szín lakályosan berendezett, előkelő szobákat, valójában *cella* az, a vergődő lélek és a beteg agy cellája, amelybe bevilágít egy szellemóriás sugárzása.”

Nagy Péter az Esti Hírlapban írta meg szinte elragadtatott véleményét a színházban látottakról mind a szerző nagy művét, mind pedig az előadás főszereplőjét kiemelve.²⁴ (Mostani dicsérő véleménye a színházi előadás hatására több ponton pozitív irányba tolódott el a nem sokkal korábban írt, a *Történeti drámák* köteteiről szóló dolgozatában megfogalmazott első értékeléséhez képest.)

KÖZPONTI PÁRTHATÁROZAT A „NÉPI” ÍRÓKRÓL

1958 júniusában jelent meg először az MSZMP-központ megbízása nyomán a Pándi Pál, Szabolcsi Miklós és (elsősorban) Király István által végleges formába öntött központi bizottsági állásfoglalás, amely az 1956-os „ellenforradalom” gyökereit egészen az 1919 utáni „Horthy-ellenforradalom” ideológiájáig növesztette vissza, s végül is a nacionalista gondolatrendszert nevezi meg fő gyújtóanyagként.²⁵ Ez az „állásfoglalás” Németh Lászlót mint a népi mozgalomnak retrográd vonásokat kölcsönző ideológust bélyegzi meg. Két időbeli periódust említ, amelyekben a szereplése döntő mértékben befolyásolta a mozgalmat, annak szellemiségét. Az első a mozgalommá szerveződés időszaka, azaz a harmincas évek eleje. A pártbírálókat szerint ekkor öltött végleges formát és fejtett ki retrográd hatást a Németh László-i ideológia, amelynek forrásai a modern irracionalista filozófia, a renegát szocialisták tanai, a német kispolgári lázadók, a fasiszta álellenzék, valamint a magyar kispolgári nacionalista maradványok voltak. Téves társadalmi nézetei: a „minőségiszocializmus”, a „harmadik oldal” és a „magyar út” voltak. 1943-ban szárszói beszédével a mozgalom „központi ideológusa” lett. Akkori társadalomelmélete a „faji szolidaritást” helyezte az osztályharc elébe (helyébe), és alkalmas volt arra is, hogy „szembefordítson a Szovjetunió győzelme nyomán megnyíló szocialista társadalmi fejlődés perspektívájával”.

S leíródott mindez bő egy évvel azután, hogy Németh Lászlót Kossuth-díjjal tüntette ki ugyanez a pártpolitika. Újabb példájául annak, hogy ez a rendszer felváltva használta személyével (de nemcsak vele) kapcsolatban a megengedés és a tiltás, az emelés és a visszafogás eszközeit.

Aligha különös jelenség az is, hogy hosszú hónapokig (évekig?) folyt ennek a rendkívül nyomasztó központi párthatározatnak a „visszaigazolása” (igazoltatása) a magyar szellemi közéletben és a kulturális, valamint a társadalomtudományi és politikai sajtóban: történészek, irodalomtörténészek, mozgalmi emberek, továbbá tudományos intézetek, fórumok sora sietett csatlakozni az iránymutatáshoz: a „népi írók” múltbeli és jelenkori szellemi súlyának újraértékeléséhez. Az esztendő hátralévő hónapjaiban ez a téma uralta a kulturális közbeszédet, párhuzamosan – újabb jellemző egybeesés – az újonnan megjelenő *Társadalmi drámák* értékelésével, recenzióival.

Mind az akadémiai Történettudományi Intézet, mind pedig az Irodalomtörténeti Intézet megrendezte vitaülését a párthatározatról, s ezeken kívül még több más fórum és folyóirat is foglalkozott a kötelező feladattal.

A történészvita előadásait a Századok című szakfolyóirat közölte.²⁶ Molnár Erik, a régi Németh-kritikus most is a régi húrokat pengette: Németh László antimarxista volt, mindig is szembehelyezkedett a marxizmussal. Nem hitt a haladásban, tragikus életérzést hirdetett. Láttá ugyan a kapitalizmus pusztulását, ám csak kétségbeesett ezen, nem volt képes cselekedni. Sőt, „világnézete velejégig a hanyatló, széjjel hulló polgári kultúrában gyökerezik”.²⁷

Pamlényi Ervin a vita középpontjába helyezte a Németh László-i történelemfelfogást, mivel a „népiek” közül nemcsak a leggyakrabban, de a legjellemzőbben is ő nyilatkozott meg a magyar történelemről, és ez folyamatosan érezteti hatását. Az Erdély-kérdést és a protestantizmust elsősorban lélektani okokkal magyarázta (s érdekes módon jön a történelmi párhuzam): az „erdélyi állam [...] történelmi előképül szolgált a »harmadik út« koncepciójának kialakulásánál”. Bár a szomszéd szláv népekkel való történelmi kiegyezés gondolata pozitív volt, kiütözött benne „a magyar elsőbbség motívuma”, így ez a koncepció is részévé vált „harmadikutas” politikai szemléletének. Ami itt nem volt más, mint az önálló magyar imperializmus programja. Jelen politikai nézeteiben a harmincas években Németh László „a kapitalizmus szörnyű valóságából egy kispolgári, kissé romantikus idill felé keresett kiutat”.

A különösen keményvonalas Andics Erzsébet szintén a „harmadikutas” nézeteket bírálta elsősorban, mégpedig *A minőség forradalma* című négykötetes gyűjteményből vett hosszú idézetek alapján. A népi írók nagy bűnének tartja, hogy illúziókat tápláltak a Horthy-rendszer és a Gömbös-kormány „reformjaival” kapcsolatban, s hogy „a parasztkérdés megoldását ígérték sarlatán módon”. Németh „emelkedő nemzet” gondolata 1956-ban nem volt más, mint a legelső kísérlet a „Horthy-idők nyílt rehabilitására”. (Meg kell jegyezni – már említettük –, hogy Németh László ebben a metaforában nem a rezsimet, hanem a kiemelkedő magyar szellemi és részben gazdasági teljesítményeket dicsérte: ezek tekintetében emelkedett a nemzet. De erkölcsében nem.)

Az Irodalomtörténeti Intézet vitanapján az intézet igazgatója, Sötér István tartott bevezető előadást.²⁸ Németh Lászlóval kapcsolatban kijelentette, hogy a „*Kisebbségben* igen világosan a hitleri előzönlés ellen védekezik, de a mélymagyarság–hígmagyarság elméletének sajátos, külön utas fikciója ellentmondásossá teszi ezt a jó szándékot. Sok finom megállapítás és találó részlet mellett ebből a műből csak a befejezése maradandó, vagyis azoknak az erkölcsi elveknek, normáknak fölállítása, melyek közt a szegényekhez való hűség és a szocializmus iránti nosztalgia is fontos szerephez jut. Valójában a népi írók dilemmája, tragikus meghasonlása ebből a korszakból származik.” Sötér szerint Németh László a társadalmi drámákban és az *Égető Eszterben* leszámolt korábbi utópiáival, illúzióival. „Ebben a vágyban és nosztalgiában benne rejlik már a szocializmus építésének igenlése is, kimondatlan vagy csak sejtetett eszmeként. [...] Újabb művei a világnézeti válságból való kibontakozás ígéréteiben gazdagok.” S az 1956-os „ellenforradalom idején Németh László nyilatkozatai tiszteletre méltó magatartásról tanúskodtak”. Igazából nem is a népi írók, hanem inkább az epigonjaik léptek fel a rendszer ellen akkor, szövetségben a polgári epigonokkal. A népi írókkal kapcsolatban további gondos és alapos vizsgálatra van szükség.

Sötérnek ez a lényegét tekintve pozitív véleménye Németh László gondolkodói karakteréről (különösen a *Kisebbségben* megítélése tekintetében) új és biztató hangot jelentett az általános szellemi offenzíva folyamatában: reménykedni lehetett abban, hogy a másoktól elhangzott súlyos vádak ellenére nem következik be tényleges szellemi kiutasítás.

A népi írók nacionalizmusáról – az egész vitasorozat lényegi kérdéséről – Diószegi András értekezett.²⁹ Rámutatott, hogy a mozgalomban a különálló Németh László fontos szereplő volt: ő kívánt programot adni a mozgalomnak, ideológiai hatása jelentős volt. Már a mozgalom elején, de például még 1943-ban is. Érdeme viszont, hogy mentes maradt az irredenta demagógiától, jöllehet a közép-európai gondolat nem volt mentes a harmadikutas nézetektől. Működött benne a szellemi revízió és a kulturális fölény tudata. Diószegi is optimista felhanggal zárja elemzését: „Mi köze Németh Lászlónak saját, egy nehéz, zavaros kor levegőjében született, jó szándékkal kikövezett, de sehova sem vivő útjaihoz? Semmi sem volna tehát belőle maradandó? Egy igen: az, amit a *Bűnben*, *Galileiben* oly szépen, igazán megmutatott: folytonosan vívódó, önmagával vitakööző embersége.”

Klaniczay Tibor szintén a mozgalom és benne Németh László ideológiáját bírálta, s élesebben, „vonalasabban” fogalmazott, mint Diószegi.³⁰ Mégpedig a Népszabadságban. Tévhiteknek és végzetesen elkésett eltévelyedésnek láttatja ezt az ideológiát. Németh, bár irodalmilag nem kapcsolódott a népi írókhoz, a mozgalom ideológusának tekinthető. Nemzeti-népi, faji és nacionalista ideológia volt ez, sokat ártott az értelmiségnek.

Egészen más tartalmú (igaz, nem is jelent meg folyóiratban) hozzászólás született ez idő tájt a Prágában élő Rákos Péter, jeles irodalomtörténész tollából.³¹ Németh László védelmében (ezt is kiemeli) azokra a mozzanatokra hívta fel a figyelmet, amelyek elkerülték a megbélyegző központi párthatározat készítőinek figyelmét, vagy pedig amelyeket a vita során elferdítettek. Elsősorban azt a vélekedést tagadja és cáfolja, amely szerint Németh „életműve misztikus és irracionális jellegű, s kicsengése pesszimizmusos volna”. Továbbá: nem lehet őt vádolni sem nacionalizmussal, sem antiszemizmussal. Németh László mindig a dolgok *legmélyéről* indulva vizsgálódik. „Ha úgy tetszik, a »mélymagyarság« pandanja ez, Németh László »mélyszocializmusa«.” S mindezeket elegáns és meggyőző érveléssel bizonyítja is a prágai szövetséges, majd „hozzászólását” ekként fejezi be: „Németh Lászlót szükségtelen mint harmadikutast határozatban leleplezni. Ő mindig fenn hirdette, hogy az. De nem kevésbé jellemzi az is, hogy minden adott helyzetben a lehető kibontakozás útját, a *becsülettel* vállalható modus vivendit kereste.”

A Kortárs (1959 tavaszán) még egyszer visszatért a nagy – és már-már divatos – témára: „mérleget” vonva és „kitekintést” adva.³² Ez a szerkesztőségi kommentár nemcsak az „ideológust” bírálta a kialakult, szokásos szempontok szerint, de Németh László addigi szépírói életművét is leértékelte. Ez utóbbival kapcsolatosan azt írta, hogy „Németh művészete valójában egy keskeny parcellán nőtt, kevesekhez szóló művészet, éppen az a demokratikus többlet hiányzik belőle, amely – a népi írók legjobb alkotásainak az erejét jelenti”.

Vázlatosan bemutatva ekként hullámozott át a magyar szellemi életben a szóban forgó párthatározat Németh Lászlót érintő vonulata, a kritikai észrevételek mellett nem hagyva kétséget afelől sem, hogy ez az újféle kommunista kultúrpolitika nem akarja kiiktatni őt a magyar szellemi életből, ellenkezőleg: bizonyos kritikai fenntartásai mellett tűri, sőt esetről esetre támogatja. Például úgy, hogy az évtized végétől, a hatvanas évek elejétől folyamatosan jelennek meg régebbi és új művei, s a színházakban soha nem látott ütemben és rendszerességgel adják elő drámáit.

A TÁRSADALMI DRÁMÁK (1958) FOGADTATÁSA

Ebben a fent vázolt érzékeny és nem veszélytelen szellemi közegben került sor a kétkötetes gyűjtemény, tíz színdarab³³ (közte a nem éppen oda tartozó *Sámson* című verses tragédia) megjelenésére és a róla szólás kritikai vállalkozásaira. Aligha véletlen, hogy – a már elhangzott oly sok bírálat hatására – a nyilvános érdeklődés ezúttal mérsékelt volt, némelyek elbátortalanodtak a lényegi elemzéstől.

Réz Pál elegánsan oldotta meg a feladatot a budapesti esti újság számára írt recenziójában:³⁴ oda futtatta ki gondolatait, hogy Németh László ugyanazt a témát variálja társadalmi drámáinak többségében, mégpedig az értelmiségi ember küzdelmét saját környezetével. A szerzőre, Némethre igazán illik Ibsen mondása: „Költeni annyi, mint ítélszéklet tartani önmagunk felett.”

Scheiber Sándor a magyar izraeliták kétheti lapjában adott hírt az eseményről, bár csak az ószövetségi történetet, *Sámson* drámáját emelte ki a kötetekből, s ismertette cselekményét.³⁵ A könyvtáros szakma sok településre eljutó lapja is hírt adott a drámakötetéről: Lékay Ottó írt róluk.³⁶ Rámutatott, hogy a régi témák térnek vissza ezekben a művekben: szociális feszültségek, az értelmiségi ember lelki furdalásai, a középosztály morális problémái. A drámai hős vagy kivonul a társadalomból, vagy szenvedve ott marad. Mindkét típus idea-ember, s mindkét típus megbukik.

Komoly, színvonalas elemzést írt a kötetekről Sötér István.³⁷ S gondolatmenetének lényegével segítséget is próbált nyújtani a szellemi életben sokszor meghurcolt szerzőnek. Gondolatilag visszanyúl Gaál Gábor (és Király István) álláspontjához, akik a szépíró Németh Lászlót szembeállították az esszéíróval, mondván, hogy a szépíró cáfolja a tanulmányírót. Nem minden alap nélkül s nem rossz szándékkal vetődött fel újra ez a feltételezett „önbírálat”. Sötér rámutat, hogy

ezek a társadalmi drámák voltaképpen az esszékben kifejtett gondolatok gyakorlati terepei. De igazából nem az eszmék érdekesek és fontosak itt, hanem a drámahősök vergődései. Ezekben a művekben „az író mintegy mérlegre veti meghirdetett programjait és ábrándjait, szembesíti az emberi, a társadalmi valósággal”. Németh hősei a régi rendszer ellen láznak. Olyan álmok igézetében élnek, amely álmokat csak a szocializmus tudja megvalósítani. Tragédiájuk a makacs, külön út. „Tragikus bukásuk után nem a programjuk nyer igazolást, hanem az erkölcsük. Nem a terveik, hanem a szándékaik.” Sőtér kitér az egyes drámák bemutatására, ismertetésére és kommentálására is. Azt írja többek között, hogy a legsikerültebb a *Villámfénynél*, a legkuszább a *Cse-resnyés*. A legradikálisabb a *Sámson*, amelyben az író „nem mutat többé kiutat a kudarcok, a meg hiúsult harcok, a zátonyra futott utópiák malombörtönéből. [...] A *Sámson* valójában az utópiák és reformábrándok végét jelenti.” Ám ez a drámakötet egyszersmind Németh László pályáján egy ígéretes kezdet is: szakítás a külön, meredek úttal. A *Mathiász panzió* például az *Égető Eszter* gondolati előzménye, amely regényben az író és főhőse már a realitásokkal számol: a valóságot kívánja átalakítani odaadó és szeretetteljes cselekvéssel. Ez már közeledés a történelem valóságos menetéhez. „A drámaíró Németh László könyörtelen a programok és utópiák Németh Lászlójával szemben.” Íme: már a „történelem útját” keresi.

UTAZÁS A SZOVJETUNIÓBAN

A jelek arra mutattak, hogy a kultúrpolitika nem kívánt élni – legalábbis Németh László vonatkozásában – a párthatározatban meghirdetett szigorával; ehelyett inkább – ismét – a közeledést, a „barátkozást” választotta: 1959 kora őszén került sor ugyanis a nevezetes és különösen a nyugati magyar emigrációban nagy visszhangot kiváltó, bő egy hónapos útra a Szovjetunióba.³⁸

Sokat őrlődött, rászánja-e magát az utazásra. Király István (az egyik útítárs) ezúttal is hűségesen teljesítette a párt megbízását: Sajkodra utazva kémlelte ki Németh szándékát,³⁹ miután a Szovjet Írószövetség egyik magas rangú vezetője is fölkereste a meghívással. Végül úgy döntött, hogy neki, aki már tízezer oldalt fordított oroszról, minden oka és joga megvan arra, hogy személyesen is megismerkedjen az ottani világgal. Több cikket írt az út során, interjúk jelentek meg vele az utazás előtt és után, s elkövettek vele szemben hamisítást is az újságírók, szerkesztők. Az utazás ideje alatt is érték irodalmi atrocitások. Először egy Népszabadság-cikk: Mesterházi Lajos munkája,⁴⁰ aki Zilahy Lajosra hivatkozva azt terjesztette, hogy „1939-ben, Bárdossy miniszteri kinevezése után Illyéssel, Féjával és Németh Lászlóval »diadal-kávét« ittak egy budai kávéházban”, majd kitért a népi írók egy része és Gömbös Gyula találkozására. „Olyan epizódja volt az a mozgalomnak, amelyet magyarítani vagy menteni lehet, de igazolni – tisztességes hazafi, mindazok után, ami azóta történt, meg sem próbálhatja. Ilyen politikai analfabetizmus, ilyen naivság – nincs! »Naivság«, amely a »népi« írók ürügyén Gömböst és a magyar fasizmust rehabilitálja?!” A másik fölkavaró hír az volt, hogy az újjáalakult itthoni írószövetség vezetőségébe sem Illyést, sem Némethet nem választották be.

Ami az utazással kapcsolatos cikkeit illeti: Németh László igyekezett mértéktartóan, tárgyilagosan és udvariasan mérlegelni és fogalmazni, régebbi tapasztalatait az újakkal egybevetni, ám eléggé nyilvánvaló, hogy ezek a beszámolók (több ok miatt) túlságosan szép képet festettek a Szovjetunió-beli életről. Különösen – a közhangulat miatt ez is fontos volt – 1956 után három évvel. Másfelől viszont: ha már elfogadta a meghívást, nem sérthette meg vendéglátóit, s nem hozhatta nehéz helyzetbe az utazás közvetlen szervezőit. Egy másik sajátosság – sajtótörténeti érdekesség is egyúttal – az volt, hogy az eredeti Németh-szövegekbe többször kerültek utólagos szerkesztői belenyúlások miatti hamisítások, illetve Németh László még a kötetbe rendezésük során is változtatott egy-egy mondaton.⁴¹ A pártpropagandát szolgáló közléspolitikai természetesen felnagyította és mindenütt kozmetikázta ennek az utazásnak a jelentőségét és idilli szépségét, ráadásul a sokakat meghökkenítő *Pohárköszöntő* című Németh-cikk – az *Élet és Irodalomban* – éppen az október 23-i számban jelent meg.

Mindazonáltal a szélesebb körű, hosszasan reagáló magyarázatok és polémiák egyelőre elmaradtak, majd csak az önreflexív *Utazás* című színdarab megjelenése, illetve színházi bemutatója után, 1962-ben hangosodtak fel.

HÁROM MÉRVADÓ ÁLLÁSFOGLALÁS (SZABÓ ZOLTÁN, KOVÁCS IMRE, SÖTÉR ISTVÁN)

Ami az időbeli közvetlen itthoni reagálásokat illeti, a propaganda-cikkek, „interjúk” után a Népszabadság most beérte egy olvasói levél közlésével, amelyben egy tanárember üdvözlö az író, s megállapítja, hogy sokat fejlődött. Ahogyan írja: üdvözlendő, hogy „pályájának e révbe vezető szakaszán elindult”. Érezte igazán, hogy „tíz- és tízezren az országban és másutt az új élet harcosai »drukkolnak« Önért. [...] és türelmesen megvárják, hogy tehetsége teljes fegyverzetével elfoglalja méltó helyét táborunkban.”⁴² A Nagyvilág *Magyar irodalom Moszkvában* címmel közölt egy beszámolót,⁴³ amelyből megtudható, hogy 1959-ben a *Galilei* oroszul megjelent Moszkvában, s Németh László a látogatása, az „utazás” során arról is beszélt, hogy a nemzeti elzárkózásban a magyar íróknak Moszkván keresztül jut nemzetközi elismerés.

Megjelent viszont ez idő tájt legalább három komoly és szép írás, ha tetszik, nyilatkozat is. Kettő Münchenben, egy pedig itthon. Az egyik esszé – a Látóhatárban jelent meg még az utazás előtt – Szabó Zoltán írta.⁴⁴ Az 1943-as szárszói konferenciáról szólva kitért Németh László szerepére is. A következőképpen: „A nemzeti veszélyérzettel telített előérzetet a részt vevő írók legérzékenyebbje, Németh László fejezte ki. [...] Az új mágnes egyfelől Szabó Dezső esküdt híveit, másfelől a marxizmushoz közel került népieket (Darvas, Veres Péter, Nagy István) vonzotta. A szárszói konferencián ezek kerültek volna szembe egymással, ha Németh László a maga nagyon is messze tekintő előadásával nem vált volna az ifjabbak csillagává s baloldali íróársainak célpontjává. Az ő előadása a viták botrányköve és sarokpontja lett. [...] Németh László az »emelkedő nemzet« alaphangját a háború vég előestéjén Szárszón ütötte meg búcsúzóban az elhanyagolt régi világtól. [...] Igaznak bizonyult – 1945-ben és 1956-ban –, amit Németh László a biztató, felszín alatti társadalmi folyamatokról mondott: minden nemzeti bizottság és munkástanács e bizakodást igazolta. S azt is, amit a mélység és minőség forradalmát fenyegető álforradalomról mondott: a nemzetre rátörő kifejlet éppoly schizoid volt, mint az író Széchenyi alkata. A közösség jövője e kettősség ütemére lépett, meghazudtolva azokat, akik Németh László mondandóját Szárszón egyéni alkatára szabottnak mondták.”

A szintén emigrációban élő Kovács Imrét Némethnek a magyarországi megbékélésre irányuló áldozata készítette arra, hogy nyilvánosan megkövesse őt egy még (láthattuk korábban) 1945-ben ellene írt harcias hangvételű cikke miatt.⁴⁵ Az idő, a történelmi idő – írja most Kovács – Németh Lászlót igazolta. „Míg én az emigrációban lapultam, és aránylag kényelmesen éltem, ők odahaza egyengették a harmadik utat, keresték az új viszonyok közepette, a világ egyik legnagyobb hatalmának hüvelykujja alatt a megmaradás, a nemzeti lét legjobb és legreálisabb feltételeit és azok biztosítását.” Németh László mind műveivel, mind '56-os magatartásával, mind pedig Szovjetunió-beli utazásával ezt az ügyet képviselte, hangsúlyozta e nyílt levelében Kovács Imre.

Mindkét most bemutatott reflexió rendkívül fontos volt akkoriban, s fontos mind a mai napig: árnyalja a szovjet út miatt Németh ellen forduló itthoni lappangó ellenzék és főleg a magyar emigráció köreiben kialakult kép későbbi interpretálását (amely képből nem hiányoztak természetesen – látni fogjuk – a kritikai elemek sem).

Sötér István ismét tartalmaz és nem kevés „kényes” kérdést érintő tanulmánnyal jelentkezett 1960-ban.⁴⁶ Már a bevezetőjében megállapította, hogy „nem maradhat homályban az a belső vívódás és útkeresés, amely Németh Lászlót a gondolkodói becsületesség és következetesség jegyében jó ideje már új nézetek és szemléletek irányában mozdítja”. Németh László „nem marxista alapról kívánja igenelni és elfogadni a marxizmusra alapuló szocializmust” – világít rá a Némethtel kapcsolatos politikai korhangulat legfontosabb kérdésére Sötér. Mert valóban ez az ellentmondásos helyzet a legérzékenyebb pontja a hatvanas években a Németh László-„problémáknak”. Ugyanez a pont (vonal) a vízvonal is az őt elítélők, leckéztetők, illetőleg az ugyanezért erkölcsileg nagyra becsülők között. Mind itthon, mind az emigrációban. Sötér István jóhiszeműen azzal folytatja tanulmányát, hogy a harmincas években Németh László még nem látta világosan „az emberiség történelmi fejlődésének új útjait”, ám a felszabadulás megoldotta ezt a nyomasztó gondot, így ő is leszámolt korábbi illúzióival, föladata a „harmadik út” gondolatát, s szembe fordult a nacionalizmussal. Fölismerte a nyugati civilizáció válságát, s bár az ő egyéni útja még külön út, de már párhuzamosan fut a kelet-európai fejlődés útjával.

1961 áprilisában – 60. születésnapja alkalmából – Németh László megkapta a Munka Érdemrend arany fokozata kitüntetését.⁴⁷ Az Élet és Irodalomban Szabolcsi Miklós (az egyik elítélő a párt-határozatban) köszöntötte.⁴⁸ Azt állapította meg, hogy a kitüntetett megértette a szocialista országok vezető szerepének tényét, és igenli a magyarországi politikai fejleményeket. Közvetlenül e cikk után jelent meg viszont Mód Aladár politikai-ideológiai töltetű tanulmánya is Németh László harmadik útjáról.⁴⁹ Jóval visszafogottabban bírál ugyan, mint a korábbi kommunista állásfoglalások (például Lukács György idevonatkozó írásai), ám ünneprontásnak, valamint a figyelő pozíciót fenntartani akarók jelenlétét képviselni éppen megfelelt. Mód ugyanis itt sokadszorra előadta, hogy Németh annak idején „a minőségiszocializmus jelszavával s a kapitalizmusnak a szocializmussal való összeegyeztetésére vonatkozó elképzelésével lényegileg polgári programot képviselt”.

JEGYZETEK

¹ Németh László *élete levelekben, I, 1949–1961*, szerk. NÉMETH Ágnes, jegyz., ut. DOMOKOS Mátyás, Osiris, Budapest, 2000, 421. Németh László indoklása párhuzamot mutat a *Galilei* eredeti negyedik felvonásbeli álláspontjával: az életmű folytatása, kiteljesítése értékesebb és fontosabb, mint a hatalommal szembeni ellenállás. Másfelől viszont – jelzésértékűen – a Kossuth-díj átvételére nem ment el (betegséget színélve elrejtőzött, a díjat felesége vette át), majd pénztámogatást nyújtott bebörtönzött '56-osok családjainak, a Kossuth-díjjal járó pénzösszeget (ötvenezer forintot) pedig a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnázium könyvtárának fejlesztésére adományozta. Kicsivel később személyesen és levélben járt el Kádár Jánosnál – sikertelenül – a bebörtönzött Bibó István érdekében. Ezekkel a „jóvátételi” gesztusokkal érezhette úgy, hogy nem terheli erkölcsi felelősség a díj elfogadása miatt. (Az írók közül Németh mellett még Heltai Jenő, Fodor József és Szabó Lőrinc kapott Kossuth-díjat.)

² Palmiro Togliatti cikke az *Irodalmi Újságról és az írók szerepéről a magyarországi eseményekben*, Népszabadság, 1957. ápr. 16.

³ Az ellenforradalmi Horthy-korszakról a valóságnak megfelelően írta itt Németh László: „A magyar emelkedés főként szellemi és gazdasági téren volt szembeszökő.”

⁴ KÁLLAI Gyula, *Válasz az értelmiség néhány kérdésére*, Népszabadság, 1957. okt. 6. Kiemelés az eredeti szövegben.

⁵ VEKERDI László, *Németh László: Égető Eszter*, Alföld, 1957. tavasz, 14–16.

⁶ [Cím nélkül,] *Uo.*, 16–18.

⁷ FORGÁCS László, *Eszmetörténet és történelem. Megjegyzések Németh László Égető Eszteréről*, Társadalmi Szemle, 1957/4–5, 72–87. Kiemelés az eredeti szövegben.

⁸ BÉKÉSI Ágnes, *Németh László: Égető Eszter*, Korunk, 1957/9, 1262–1264.

⁹ KERÉNYI Magda, *Belátás vagy örültség? (Németh László Égető Eszter című regényéről)*, Új Látóhatár, 1962/1, 1–24.

¹⁰ KIS Tamás, *Kortárs. Új irodalmi folyóiratunk első számáról*, Élet és Irodalom, 1957. szept. 27., 2.

¹¹ KISS Lajos, *Mai irodalmunk néhány kérdéséről*, Tiszatáj, 1958/1, 1–2.

¹² SZABOLCSI Gábor, *A 'magyar műhely' és a történelem parancsa*, Tiszatáj, 1958/2, 1.

¹³ DIÓSZEGI András, *Két világ határán. Egy költőnemzedék problémái.* = *Kortárs*, 1958. 5. sz. 754–767.

¹⁴ KOCZKÁS Sándor, *Valóság vagy utópia? Strófák a „Műhely”-ről s a kétféle közérzetről*, *Kortárs*, 1958/7, 119–124.

¹⁵ K. NAGY Magda, *Sziget vagy tenger?*, *Kortárs*, 1958/9, 384–391.

¹⁶ VÁMOS Ferenc, *Magyar műhely – Bartók modell*, *Kortárs*, 1958/9, 392–401.

¹⁷ Cs. SZABÓ László, *Azért is irodalom. Kelet és Nyugat közt*, *Katolikus Szemle*, 1958/3, 117–119.

¹⁸ NAGY Péter, *Németh László történelmi drámái*, *Esti Hírlap*, 1957. febr. 22. Uő, *Irodalomtörténet*, 1957/2, 179–182.

¹⁹ MÁRTON László, *Ismét Mezőberényben? Gondolatok Németh László történelmi drámáiról*, *Irodalmi Újság*, 1957. jún. 1., 7–8.

²⁰ RÉNYI Péter, *Két Galilei. Bertolt Brecht: Galilei élete (1938/39)*. Németh László: *Galilei (1953)*, *Nagyvilág*, 1958/2, 248–260. Kiemelés az eredeti szövegben.

²¹ GELLÉRT Oszkár, *A két Galilei*, *Nagyvilág*, 1958/4, 580–582.

²² BORI Imre, *Egy lélek drámája kilenc színdarabban*, *Híd*, 1958/7–8, 825–830. (Bori ide számította – joggal – a csak folyóiratban, a *Kortárs* 1958/1. számában megjelent *Sámson* című drámát is.)

²³ DEMETER Imre, *Széchenyi. Németh László drámája a Madách Kamaraszínházban*, *Film, Színház, Muzsika*, 1957/2, 8–9. Kiemelések az eredeti szövegben.

²⁴ NAGY Péter, *Széchenyi*, *Esti Hírlap*, 1957. máj. 16.

²⁵ A „népi” írókról. Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő kulturális elméleti munkaközösségének állásfoglalása, *Társadalmi Szemle*, 1958/6, 38–69. *Ua*, *Kortárs*, 1958/7, 3–26. Erről lásd N. PÁL József, *A népi írókról szóló állásfoglalás és politikai-ideológiai háttere* = Uő, *„Tisztának csak a tisztát őrizzük meg”. Tanulmányok, kritikák a huszadik századi magyar irodalomról és történelemről*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2001, 355–389.

²⁶ *Történésvita a népi írókról*, *Századok*, 1958/5–6, 732–757. Lásd még MÁRKUS László, *Történésvita a népiesek történetfelfogásának főbb kérdéseiről*, *Magyar Tudomány*, 1958/10, 439–441. Továbbá Sz[ABOLCSI] M[iklós], *Az Irodalomtörténeti Intézet vitája a „népi írók” kérdéséről*, *Magyar Tudomány*, 1958/10, 436–438.

²⁷ Lásd még MOLNÁR Erik, *Irracionalizmus és ösztönösség*, *Kortárs*, 1958/10, 569–571. A hatvanas évek elején

a magyar történettudományban újra napirendre került s hosszú évekig téma volt a magyar nacionalizmus elleni harc problémaköre (Molnár Erik-vita), illetőleg – már a hetvenes években – a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus kérdése (Király István-vita). Ezekben a vitákban Németh Lászlóval kapcsolatban már nem voltak releváns vitakérdések.

²⁸ SÖTÉR István, *Irodalomtudományunk feladatai a népi írók vitájában. Vitaindító előadás az Irodalomtörténeti Intézet 1958. szept. 8-án és 9-én tartott vitaülésén*, Magyar Tudomány, 1958/8–9, 297–304.

²⁹ DIÓSZEGI András, A „népi írók” nacionalizmusáról, Kortárs, 1958/9, 373–383.

³⁰ KLANICZAY Tibor, A 20. századi népiességről, Népszabadság, 1958. szept. 16.

³¹ RÁKOS Péter, *Néhány megjegyzés Németh László életművéhez [1958–59]* = Uő, *Tények és kérdőjelek*, Madách, Bratislava, 1971, 278–287. Kiemelés az eredeti szövegben.

³² *Vita a „népi” írókról. Mérleg és kitekintés*, Kortárs, 1959/4, 598–606.

³³ A két kötet a következő drámákat tartalmazta: *Bodnárné, Villámfényénél, Papucshős, Cseresnyés, Erzsébet-nap, Győzelem, Mathiasz-panzió, Szörnyeteg, Pusztuló magyarok, Sámson*.

³⁴ RÉZ Pál, *Olvasás közben*, Esti Hírlap, 1958. júl. 6.

³⁵ SCHEIBER Sándor, *Magyar dráma Sámsonról*, Új Élet, 1958/16, 5.

³⁶ LÉKAY Ottó, *Németh László: Társadalmi drámák I–II.*, Könyvtáros, 1958/9, 709–711.

³⁷ SÖTÉR István, *Németh László társadalmi drámái*, Népszabadság, 1958. szept. 21.

³⁸ A szovjet út előzményeiről, tartalmáról és az utóhatásokról lásd BABUS Antal tanulmányát: *Németh László szovjetunióbeli utazása* = Uő, *Árral szemben. Tanulmányok, esszék, kritikák*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2007, 11–30.

³⁹ Vö. Király István feljegyzése az Illyés Gyulával és Németh Lászlóval folytatott megbeszéléseiről. 1959. jún. 5. = *Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra. 1956–1963*, szerk. CSEH Gergő Bendegúz, KALMÁR Melinda, PÓR Edit, Osiris, Budapest, 1999, 139–141.

⁴⁰ MESTERHÁZI Lajos, *Amit egy vita elárul*, Népszabadság, 1959. szept. 23.

⁴¹ Lásd ezzel kapcsolatban MONOSTORI Imre, *Illusztrációk a Németh-filológia nehézségeihez* = Uő, *Az idők szellemei. Újabb tanulmányok és kritikák*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2007, 79–89.

⁴² BARNA László, *Levél Németh Lászlóhoz*, Népszabadság, 1959. okt. 29.

⁴³ Alekszej GERSKOVICS, *A magyar irodalom Moszkvában*, Nagyvilág, 1960/1, 113–114.

⁴⁴ SZABÓ Zoltán, „Szárszó”, Új Látóhatár, 1959/1, 9–15.

⁴⁵ KOVÁCS Imre, *Németh László megkövetése*, Új Látóhatár, 1960/2, 117–119.

⁴⁶ SÖTÉR István, *Németh László, a tanulmányíró*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1960/3, 342–357.

⁴⁷ Lásd *Kitüntetések*, Népszabadság, 1961. ápr. 18.

⁴⁸ [SZABOLCSI Miklós] Sz. M., *Németh László hatvanéves*, Élet és Irodalom, 1961. ápr. 21.

⁴⁹ MÓD Aladár, *A harmadik út és Németh László útja*, Valóság, 1961/5, 16–34.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az **Írók Boltjában**, valamint az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható.

Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye, újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • **III. kerület** • Flórián üzletközpont, újságos • **IV. kerület** • Újpest Központ metróállomás, újságos • **V. kerület** • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • **VI. kerület** • Nyugati téri aluljáró, újságárus • **VII. kerület** • Blaha Lujza téri aluljáró, újságárus • **IX. kerület** • Határ úti metrómegálló, újságárus • **X. kerület** • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • **XI. kerület** • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • **XII. kerület** • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park, újságos, Alkotás utca 53. • **XIV. kerület** • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • **XV. kerület** • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Herman Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus